

تبیین بنیادهای علت وجودی و بقای کشور (مطالعه موردی: ایران)^۱

محمدرضا حافظنیا*

E-mail: Hafez_m@modares.ac.ir

پیروز مجتهدزاده**

E-mail: pirouz_mojtahedzadeh@hotmail.com

ابوالفضل کاوندی کاتب***

E-mail: akkateb@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۰/۲/۲۹

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۱۰/۲۹

چکیده

کشور دربرگیرنده واحدهای سیاسی - جغرافیایی مستقلی است که برجسته‌ترین تقسیم‌بندی جهان کنونی را شکل می‌دهند و این پدیده هم‌زمان با شکل‌گیری سیاسی ایران در دوره هخامنشیان واقعیت پیدا کرد. اینکه چه عامل و یا عواملی موجب پیدایش و سپس استمرار و تداوم موجودیت کشور می‌شود؛ علت وجودی و بقای کشور است. به لحاظ علمی برخی اندیشمندان و صاحب‌نظران ایرانی و خارجی در ارتباط با مبانی هویتی، علت وجودی و بقای ایران اظهارنظر کرده‌اند. هر یک از پژوهش‌ها بنا به استنباط و زمینه‌های کاری اندیشمندان، عامل و یا مجموعه عواملی را درخصوص مبانی هویت ایرانی پررنگ جلوه داده‌اند. با توجه به اهمیت موضوع، سؤال اصلی پژوهش این است که بنیادهای علت وجودی و بقای کشور در ایران کدام‌اند و آیا مجموعه این عوامل به یک میزان در پیدایش و تداوم آن اثرگذار بوده‌اند؟ روش به کار گرفته شده در این مقاله توصیفی - تحلیلی است و نتایج به دست آمده مؤید آن است که ایران دارای عناصر چندگانه در علت وجودی و بقای خود است.

کلیدواژه‌ها: فرهنگ، هویت، جغرافیا، ایران.

۱. برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته جغرافیای سیاسی

* استاد جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، نویسنده مسئول

** دانشیار جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس

*** دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه

«کشور» واژه‌ای کهن در زبان فارسی است. این واژه در برگیرنده واحدهای سیاسی – جغرافیایی مستقلی است که به صورت برجسته‌ترین تقسیم‌بندی جهان کنونی مشاهده می‌شوند. کشور کارآمدترین مقیاس به لحاظ مدیریت و تجزیه و تحلیل مسائل سیاسی و بین‌المللی در چهار سده گذشته بوده (میرحیدر و حمیدی‌نیا، ۱۳۸۵: ۱۲)؛ و به‌طور سنتی محور و هسته مرکزی در مطالعات جغرافیای سیاسی است (مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۳۰؛ جونز و دیگران، ۲۰۰۴: ۲۰؛ گلینزر و فابر، ۲۰۰۴: ۳۱؛ گالاهر و دیگران، ۲۰۰۹: ۱۷). به لحاظ ساختاری کشور واقعیتی ترکیبی مشتمل بر سرزمین^۱، ملت^۲ و حکومت^۳ است. تشخیص عوامل تعیین‌کننده ملیت و ایجاد‌کننده کشور همیشه مورد بحث بوده (مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۳۱) و اینکه چه عامل و یا عواملی موجب پیدایش کشور و هم‌چنین تداوم بقا و موجودیت آن می‌شود خود از موضوعات مورد مطالعه جغرافیای سیاسی است که از آن تحت عنوان علت وجودی^۴ و علت بقای^۵ کشور یاد می‌شود.

برخی اندیشمندان و صاحب‌نظران ایرانی و خارجی درخصوص مبانی هویتی، علت وجودی و بقای ایران سخن گفته‌اند. ضمن اینکه مجلات تخصصی، مؤسسات علمی و فرهنگی، دانشکده‌ها و رشته‌های ایران‌شناسی در ایران و سایر نقاط جهان ایجاد شده و تحقیقاتی در این رابطه صورت داده‌اند. هر یک از تحقیقات بنا به استنباط و زمینه‌های کاری اندیشمندان مختلف عامل و یا مجموعه عواملی را در مبانی هویت ایرانی پررنگ جلوه داده‌اند. جغرافیا، تاریخ، دین و مذهب، فرهنگ، حماسه، نمادهای ملی، نژاد و قومیت، زبان فارسی، آیین‌های ایرانی، هنر و ادبیات، تهدیدات ملی، ارتباطات اجتماعی، رهبران کاریزما و قدرت حکومت مرکزی از آن جمله‌اند. بنابراین با توجه به اهمیت موضوع، سؤال اصلی پژوهش این است که بنیادهای علت وجودی و بقای کشور در ایران کدام‌اند و آیا مجموعه این عوامل به یک میزان در پیدایش و تداوم آن اثر گذار بوده‌اند؟ برای پاسخ به این سؤال سه فرضیه مطرح می‌شود که عبارتند از:

فرضیه نخست: علت وجودی ایران مرکب بوده و از ترکیب مجموعه عوامل ثابت نظیر جغرافیا، تاریخ، دین و مذهب، زبان و ادبیات، قومیت فرهنگ عمومی و میهن‌گرایی شکل یافته است.

فرضیه دوم: عوامل تقویت‌کننده بقای ایران نیز مرکب بوده و از مجموعه عوامل

1. Territory
2. Nation

3. State
4. Raison d'être

5. Survival

متغیر نظیر ساختار فضایی، آرمان سیاسی، اندیشه سیاسی حکومت، قدرت حکومت، ارتباطات اجتماعی و اقتصادی، تهدیدات ملی، نمادهای ملی، رهبران کاریزما، عدالت جغرافیایی، اقتصاد ملی، نهادها و سازمان‌های ملی، ملی‌گرایی، ارتش و رسانه ملی تشکیل می‌شود.

فرضیه سوم: به نظر می‌رسد عوامل جغرافیا، تاریخ، دین و مذهب، قومیت، زبان و ادبیات، فرهنگ عمومی و میهن‌گرایی نقش زیربنا و عوامل ساختار فضایی، آرمان سیاسی مشترک، اندیشه سیاسی حکومت، قدرت حکومت، ارتباطات اجتماعی و اقتصادی، تهدیدات ملی، نمادهای ملی، رهبران کاریزما، عدالت جغرافیایی، اقتصاد ملی، نهادها و سازمان‌های ملی، ملی‌گرایی، ارتش و رسانه ملی در پیدایش و بقای کشور ایران نقش روبنا داشته باشند.

ادبیات و مباحث نظری پژوهش

کشور واحدی مستقل و واقعی ترکیبی از سرزمین، ملت و حکومت است که در فرایند سازمان‌یابی سیاسی ملت، برای مدیریت سیاسی کشور ایجاد می‌شود (مجتهدزاده و حافظ‌نیا، ۱۳۷۸: ۱؛ گلینزر و فابر، ۲۰۰۴: ۳۱). این برداشت سیاسی، معادل State در زبان انگلیسی و Etat در زبان فرانسه است. در راستای برداشت سرزمینی و جغرافیایی، کشور معادل Country در زبان انگلیسی و Pays در زبان فرانسه است. بنابراین هم‌اکنون واژه کشور دارای دو نقش در زبان فارسی است و در این پژوهش به دنبال بررسی و کاربرد واژه در معنای اول آن هستیم.

حکومت‌ها پس از به وجود آمدن برای بقا، به هماهنگی و هم‌سویی ملی نیازمندند و این امر در صورتی تحقق می‌یابد که حکومت با علت وجودی خود تابعیت مردم نواحی مختلف کشور را - حتی آنها که وجوه اشتراک ندارند - به خود جذب کند و هویت ملی به وجود آورد. در تعریف علت وجودی کشور گفته شده، کشور باید علتی برای موجودیت خود داشته باشد که برای همه افراد ملت روشن باشد و بتواند دلیل این موضوع را که چرا باید به صورت کشوری مستقل ادامه حیات دهد بیان کند (میرحیدر، ۱۳۸۱: ۸۷). این عوامل بر یکپارچگی ملی و ایجاد هویتی مستقل تأثیر گذارند و به مبانی هویت ملی کشورها تبدیل می‌شوند و حکومت‌ها با شناسایی آنها اندیشه سیاسی و آرمان مستقلی برای خود تعریف می‌کنند. علت وجودی مفهومی فلسفی و ترجمه فرانسوی اصطلاح *raison d'être* است که در زبان انگلیسی نیز از همین معادل استفاده

می‌شود و آن عبارت است از: مجموعه نیروهای ژرف، پایدار، بنیادین و عمیقاً ریشه‌دار که شرایط لازم را برای تشکیل و سپس بقای یک کشور فراهم می‌سازند. علت بقا نیز معادل واژه *survie* در زبان فرانسه و واژه *survival* در زبان انگلیسی است. علت بقا مجموعه عواملی است که کشور را در جهت حفظ و تداوم حیات آن یاری می‌دهند. بنابراین بقای یک کشور مستلزم به‌کارگیری، تقویت و تبیین نیروهای مؤثر در پیدایش کشور و ایجاد سازوکارها، ساختارها، کارکردها، آرمان و اندیشه سیاسی واحد برای آحاد مردم است.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش به دنبال کشف متغیرهای مستقل و اثرگذار بر پیدایش و بقای ایران است. روش به کار رفته، توصیفی - تحلیلی است که علاوه بر تصویرسازی آنچه هست به تشریح و تبیین دلایل چگونگی بودن و چرایی وضعیت مسئله و ابعاد آن می‌پردازد (حافظ‌نیا، ۱۳۸۷: ۶۰). ابزار گردآوری اطلاعات روش کتابخانه‌ای و هم‌چنین طراحی پرسشنامه است. با مطالعه منابع کتابخانه‌ای ۲۲ متغیر مستقل شناسایی شدند و این متغیرها بر اساس فرضیات مقاله به ۲۲ پرسش تبدیل شدند. این پرسش‌ها هم در مورد علت وجودی و هم تأثیرگذاری در بقای ایران مورد سنجش قرار گرفتند. تعداد گزینه‌ها در چارچوب طیف پنج گزینه‌ای بود. هم‌چنین جامعه آماری پژوهش ۷۵ نفر از متخصصین علوم انسانی در رشته‌های جغرافیا، تاریخ، علوم سیاسی، جامعه‌شناسی، ایران‌شناسی، ادبیات، باستان‌شناسی، اقتصاد، حقوق و الهیات بودند که در حوزه ایران مطالعات و پژوهش‌هایی داشته‌اند.

تحولات و نظریات مربوط به پیدایش کشورها

به لحاظ تاریخی کشور به مفهوم امروزی پدیده‌ای است که از معاهده وستفاليا در سال ۱۶۴۸ م. آغاز شده است (جونز و دیگران، ۲۰۰۴: ۲۲)؛ و نقطه تحول، تکامل و ایجاد کشورهای جدید بر روی نقشه سیاسی جهان است. از آن تاریخ، روابط بین‌المللی به گونه امروزی بر پایه دو اصل: الف) وجود کشورهای مستقل؛ و ب) پذیرش اصل برابری کشورها در نظام جهانی مورد پذیرش قرار گرفت (ضیاء‌توانا، ۱۳۸۳: ۱۶۷). پیش از این تاریخ حکومت‌های باستانی در نقاط مختلف، از جمله در بین‌النهرین، دره رودهای نیل و سند، شرق آسیا، آرتک و اینکاها در آمریکا، دولت - شهرهای یونان،

امپراتوری روم و حکومت‌های فئودالی در اروپا، شاهنشاهی‌های ایران و بعدها در جایگزینی با آن حکومت‌های اسلامی و... وجود داشتند که هریک میزانی از تحولات مهم در آیین کشورداری، حکومت‌سازی و سیاستمداری را ایجاد و نهادینه ساختند. بدون تردید پیدایش کشورهای مدرن پس از وستفالی، تداوم و تکامل روند سنت‌های گذشته و حاصل خلق و درک نیازهای جدید بوده که از آن به نظریه تکاملی و یا تاریخی بودن حکومت تعبیر می‌شود، زیرا میل به زندگی سیاسی در نهاد بشر وجود داشته و کشور یک پدیده طبیعی و تاریخی و حاصل تلاش انسان بوده است (بلانزلی، ۲۰۰۰: ۲۱۷؛ عالم، ۱۳۸۶: ۲۱۷).

حکومت ملت پایه گونه‌ای از نظام حکومتی است که در آن اعضای یک ملت با مرزهای سرزمینی منطبق می‌شوند (مجتهدزاده و حافظ‌نیا، ۱۳۷۸: ۴؛ مویر، ۱۳۷۹: ۸۴؛ جونز و دیگران، ۲۰۰۴: ۷۴؛ گلینزر و فابر، ۲۰۰۴: ۱۷۴). در کشورهای دارای حکومت ملتی، وجود ملت یکپارچه و رضایت اعلام شده‌اش، توجیه کننده موجودیت حکومت است (مجتهدزاده، ۱۳۸۱: ۱۰۱). این مهم زمانی محقق می‌شود که بتوان تمام گروه‌های جامعه را در پاسخ به این سؤال که چرا یک ملت هستیم توجیه کرد. برای بسیاری افراد حکومت ملی تنها ابزار مشروع حاکمیت سیاسی است و هر نوع نظام دیگری توهین به یکپارچگی ملی تلقی شده و به باد انتقاد گرفته می‌شود (مویر، ۱۳۷۹: ۶۷).

جغرافیدانان سیاسی نظریات چندی را درخصوص شکل‌گیری کشور ارائه داده‌اند. «ریچارد هارتشورن» (۱۸۹۹-۱۹۹۲م.) با استفاده از نظریه «کارکردی»^۱، وجود کشور را وابسته به تعادل پویا بین نیروهای سازنده و مخرب می‌داند. نیروهای گراینده به مرکز موجب ترکیب، اتحاد، همبستگی و بقای کشور می‌شوند و شامل زبان و فرهنگ مشترک، تاریخ مشترک و طولانی و مرزهای مناسب می‌باشد. در مقابل نیروهای گریز از مرکز به از هم پاشیدن و جدایی درونی و تجزیه کشور کمک می‌کنند و مشتمل بر تقسیمات داخلی فرهنگ و زبان، تاریخ مشترک کوتاه مدت و مرزهای نزاع‌برانگیز است. ادامه هستی کشور در گرو برتری نیروهای سازنده بر نیروهای مخرب قرار دارد (هاگت، ۱۳۷۵: ۳۶۵-۳۶۶). «ژان گاتمن»^۲ (۱۹۱۵-۱۹۹۱م.) نیز با طرح ایده‌های «آیکونوگرافی»^۳ و «سیرکلاسیون»^۴ نیروهای سازنده کشور را در عوامل معنوی، فرهنگی، اعتقادی و باورهای یک ملت جستجو می‌کند و در تشریح آیکونوگرافی

1. The Functional Approach
2. Gean Gottmann

3. Iconography
4. Circulation

می‌گوید: «برداشت و طرز تلقی روانی مردم مرکب از وقایع گذشته و عقاید عمیقاً ریشه‌دار است (هاگت، ۱۳۷۵: ۳۶۶). وی هم‌چنین به اهمیت نهادهایی هم‌چون تاریخ، افسانه، ادبیات و عادت‌های اجتماعی در ساخت و تخریب کشورها اشاره می‌کند. نیروی مخالفی که گاتمن آنرا سیرکلاسیون می‌نامد شامل حرکت‌ها و تماس‌های میان گروه‌ها در فضا است که به تبادل و انتشار عقاید منجر می‌شود. سیرکلاسیون به جای احترام به گذشته، موجب تحول شده و دائماً خطر ناپایدار کردن روابط دیرینه و مرسوم را در بر دارد (مویر، ۱۳۷۹: ۲۹).

محیط‌شناسی پژوهش

کشور ایران در جنوب غربی آسیا، از شمال به دریای خزر و از جنوب به خلیج فارس، دریای عمان و اقیانوس هند راه دارد. قرارگیری در مسیرهای طلایی ابریشم خشکی و دریایی و همسایگی با تمدن‌های کهن جهان موقعیت ویژه‌ای به این کشور داده است. فضای کشور ایران بر خلاف کلیت منسجم و یکپارچه آن که جزئی از فلات متصل و یکدست ایران است، دارای چشم‌انداز توپوگرافیک متنوعی از عناصر طبیعی فضا است و نواحی شرقی و غربی آن دچار عدم تقارن است. حدود ۲۱ درصد از کل فضای ایران را کوهستان‌ها، ۶۶ درصد را حوزه‌های خشک و نیمه خشک داخلی و ۱۳ درصد را دشت‌ها و جلگه‌های ساحلی تشکیل می‌دهند (حافظ‌نیا، ۱۳۸۱: ۷۷).

پدیده کشور، اولین بار در ایران و در دوره هخامنشیان (۵۵۰ تا ۳۳۰ پ.م.) واقعیت یافت (مجته‌زاده، ۱۳۸۷: ۱۶۸). گستراندن قلمرو هخامنشیان در جهان تنها ملاک پیدایش کشور نیست بلکه آنچه در نظام اداره امور ایجاد شد سبب این قضاوت است؛ هرچند پیش از آنان حکومت‌های دیگری نیز وجود داشتند. هخامنشیان کشور را در چارچوب سازمان اداری ساتراپی اداره می‌کردند (بروسیوس، ۱۳۸۸: ۱۹۳). هر یک از این سرزمین‌ها که دارای ویژگی‌های مختلف زبانی، دینی، فرهنگی و معیشتی بودند، به وسیله نمایندگان مورد اعتماد شاهنشاه اداره می‌شدند. طیفی از صاحب‌منصبان عالی رتبه اداری، قضایی و نظامی به خدمت ساتراپ‌ها درمی‌آمدند تا از جمع‌آوری و ثبت وقایع حقوقی و امور دینی ساتراپی اطمینان حاصل شود. وفاداری ساتراپ‌ها نسبت به شاه اهمیت حیاتی در بقای شاهنشاهی داشت (بروسیوس، ۱۳۸۸: ۱۸۷). هخامنشیان ضمن اجرای قوانین جهانشمول «شاهنشاهی» در سرتاسر امپراتوری خود، کلیه قوانین محلی سرزمین‌های تسخیر شده را محترم می‌شمردند. و این امپراتوری را برای بیش از

دو قرن یکپارچه نگاه داشت (فرای، ۱۳۷۳: ۴۳۷). برقراری ارتباطات سرزمینی، نظیر جاده شاهی بین شوش و سارد و یا جاده‌ای که از بابل و از طریق هگمتانه به بلخ و هند می‌رفت (بروسیوس، ۱۳۸۸: ۲۱۷)، نقش اساسی در برقراری امنیت و ارتباطات داخلی داشت. در کنار این مهم ارتباطات دریایی، ایجاد ارتش کارآمد و نیروهای پیاده، سواره و دریایی، ضرب سکه‌های دریک و شکل، برقراری نظام پستی، تدوین قوانین، ارسال بازرسان ویژه شاه به ساتراپی‌ها، کشاورزی، ایجاد سدها، مزارع و نظام آبیاری و تکیه بر نظام مالیات (بروسیوس، ۱۳۸۸: ۱۹۷) که هم منبع درآمد بود و هم نشان دهنده اطاعت ساتراپی‌ها به حساب می‌آمد مفهوم کشور را در دوره هخامنشیان واقعیت بخشید. تاریخ ایران قبل از اسلام دوران تثبیت هویت ایرانی است (زرین‌کوب، ۱۳۸۳: ۸). حکومت‌های ماد، هخامنشی، اشکانی و ساسانی که خاستگاه درون فلاتی داشتند و حمله اسکندر در ۳۳۰ پ.م دوران باستانی ایران را تشکیل می‌دهد. در مجموع می‌توان گفت پدیده کشور و هویت ایرانی در دوره هخامنشیان ایجاد شد، به وسیله اشکانیان تداوم یافت و در دوره ساسانی تثبیت شد.

با ظهور اسلام، ایران بخشی از دارالاسلام و مردمان آن جزئی از امت اسلامی شدند. اعراب بزرگ‌ترین نفوذ و اثر را در ایران بر جای گذاشتند. ورود حکومت‌های ترک‌تبار به فلات ایران، رقابت را برای دستیابی به قدرت سیاسی تشدید کرد. با تاج‌گذاری شاه اسماعیل صفوی در سال ۸۸۰ ه.ش و اعلام تشیع به‌عنوان مذهب رسمی کشور، ایران پس از ۹ قرن، استقلال سیاسی، جغرافیایی، فرهنگی و هویتی خود را بازیافت (والتر، ۱۳۶۲: ۱۳؛ مجتهدزاده، ۱۳۸۷: ۲۰۱؛ هوشنگ مهدوی، ۱۳۷۷: ۴؛ فوران، ۱۳۸۲: ۴۴؛ لمبتون، ۱۳۷۹: ۱۱۴). انقلاب مشروطه در سال ۱۲۸۵ ه.ش سرآغاز ورود مردم به عرصه ساختار سیاسی کشور بود. روند ایجاد حکومت ملت‌پایه که از جمله آرمان مشروطه‌خواهان نیز بود در دوره رضاشاه واقعیت یافت و وقوع انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ ه.ش نیز مردمی‌ترین تغییر حکومت در طول تاریخ چند هزار ساله کشور است.

یافته‌های پژوهش

الف) یافته‌های کتابخانه‌ای

اندیشمندان و صاحب‌نظران بسیاری در ارتباط با مبانی هویتی، علت وجودی و بقای ایران اظهارنظر کرده‌اند. هر یک از نظرات بنا به استنباط و زمینه کاری پژوهشگران، عامل و یا مجموعه عواملی را در مبانی هویت ملی پررنگ جلوه داده‌اند. در این بخش

مجموعه این عوامل شرح داده می‌شوند و سپس در جدول شماره ۱ نام هر یک از این پژوهشگران در کنار عواملی که مورد تأکید قرار داده‌اند، ارائه می‌شود.

۱- **موقعیت جغرافیایی و سرزمین ایران:** احساس تعلق داشتن ایرانیان به یک محیط جغرافیایی ویژه و نیاز به شناخته شدن با ویژگی‌ها و ارکان آن محیط جغرافیایی ویژه، در زمره مسائل هویت ملی ایران می‌باشد (مجتهدزاده، ۱۳۷۷: ۱۲۵).

۲- **نقش سیاسی مردم در پیدایش و بقای ایران:** پیدایش و بقای کشور تحت تأثیر نقش مردم، برای مردم و خواست مردم است؛ بنابراین فلسفه پیدایش کشور و وجود حکومت بر خواست جمعی مردم تکیه دارد.

۳- **نقش حکومت و تداوم سنت سیاسی آن:** حکومت یکی از بنیادی‌ترین عناصر پیدایش، بقا و هویت ملی ایران است. ایرانیان از قدیمی‌ترین ملت‌های دارنده حکومت به شمار می‌روند. تداوم این سنت سیاسی - تاریخی آن چنان با فرهنگ سیاسی و اجتماعی مردم عجین شده که حتی می‌تواند به جزئی از هویت ملی ایرانیان بدل شود.

۴- **تاریخ ایران:** استمرار نهاد حکومت، بقای دیرپای کشور، آرمان مردم، فرهنگ و سایر ویژگی‌های خاص ایران در طول تاریخ پرفراز و نشیبی شکل گرفته، آزموده شده و قوام پیدا کرده است. قرن‌ها هم‌زیستی، تجربه کردن مشترک شکست‌ها، پیروزی‌ها و هزاران رویداد تلخ و شیرین، «تاریخ» را به یکی از اصلی‌ترین مبانی هویت ملی و بقای کشور تبدیل کرده است.

۵- **دین‌گرایی ایرانیان:** دین‌گرایی ایرانیان چه قبل از اسلام و چه بعد از اسلام رنگ و بوی عمیقی به فرهنگ و هویت ایرانی داده و عامل مهم بقای ملی است؛ این مؤلفه هم‌چنین جایگاهی اساسی در مشروعیت‌بخشی به حکومت‌های ایرانی داشته است.

۶- **فرهنگ ایران:** آنچه امروزه با نام فرهنگ ایران می‌شناسیم در تعامل با محیط، بازتولید روابط اجتماعی، خلاقیت فردی، محلی، ملی، باورها و آرزوهای ملت ایران در طول تاریخ بوده است. این فرهنگ در تبادل با فرهنگ‌های مختلف، تأثیرگذار و یا تأثیرپذیر بوده اما هرگز رنگ‌نباخته و به میراث تاریخی ایرانیان تبدیل شده است.

۷- **زبان فارسی:** زبان فارسی نقشی برجسته در ماندگاری هویت ایرانی ایفا کرده است (مسکوب، ۱۳۷۹: ۲۱؛ صفا، ۱۳۷۹: ۱۱-۱۶). تمامی میراث ادبی، تاریخی، عرفانی، دینی و فلسفی اندیشه ایرانی، و نیز اکثریت کتاب‌های نظم و نثر مربوط به تاریخ و اساطیر ایران به این زبان نوشته شده است (احمدی، ۱۳۸۸: ۳۹۰).

۸- **میهن‌گرایی و ملی‌گرایی ایرانیان:** احساس تعلق به سرزمین، تاریخ و فرهنگ ایران قرن‌ها پیش از دوران مدرن وجود داشته و به شیوه‌های گوناگون چه از طریق نوشته‌های تاریخی، و چه از طریق آثار ادبی نظم و نثر و یا فرهنگ عامه به نمایش درآمده است (احمدی، ۱۳۸۸: ۱۶۳؛ دوستخواه، ۱۳۷۳: ۵۰۹-۵۲۰). وجود همین آثار است که اندیشه کهن بودن هویت ایرانی را تقویت می‌کند.

۹- **تعاملات و ارتباطات فضایی ایرانیان:** موقعیت جغرافیایی ایران در ارتباطات منطقه‌ای به صورت تاریخی دارای نقش است اما در بقای ملی ایران نقش شایسته‌ای دارا نمی‌باشد.

۱۰- **ساختار فضایی ایران:** خارج از موفقیت و یا عدم موفقیت ساختار فضایی در ایران، این پدیده جزئی از سیاست‌های اجرایی حکومت‌ها در اداره امور و در شکل دادن به هویت‌های محلی، منطقه‌ای و ملی از ابتدای شکل‌گیری ایران تاکنون بوده است و شامل پایتخت ملی، نظام تقسیمات کشوری، نظام سکونتگاهی و مرزهای کشور می‌باشد.

۱۱- **دادگری جغرافیایی و اجتماعی:** تقریباً در تمامی آثار نوشته شده تاریخی و ادبی ایران، بحثی از دادگری به‌عنوان اندیشه سیاسی، شیوه حکومتی و آرمان مردمی به میان آمده و ملاک سنجش آرمانشهر ایرانی «دادگری» است. تفاوت‌های ناحیه‌ای در ایران طبیعی است و به بیان لمبتون هر مسافری را تحت تأثیر قرار می‌دهد (لمبتون، ۱۳۸۲: ۴)، اما چنانچه این تفاوت‌ها به حدی وسیع رشد یابد کشور را با چالش مواجه می‌کند.

۱۲- **رهبری کاریزماتیک:** فرمانروایی یک رهبر سیاسی آرمانی که نقش هماهنگ‌کننده نظام جامعه با نظام هستی را دارد، جزء اساسی همه اندیشه‌های سیاسی ایران است. هیچ حوزه و شاخه‌ای از اندیشه سیاسی چه پیش از اسلام و چه پس از اسلام در ایران نبوده که به گونه‌ای با این آرمان سیاسی پیوندی نداشته باشد (دیلیم صالحی، ۱۳۸۳: ۱۸۲-۱۹۵).

۱۳- **نمادهای ملی:** نمادهای ملی بیانگر احساسات، ویژگی‌ها، خصوصیات، هنر، ادب، هیجان‌ات و خاطرات ملی در قالب آثار ملموس‌اند. مردم با مشاهده این آثار احساس همبستگی می‌کنند و از سویی دیگر خود را از سایر ملت‌ها متمایز می‌شمارند؛ مانند پرچم ملی.

۱۴- **قدرت حکومت:** نبود حکومت قوی در دوره‌های گذار حکومت و برهم خوردن نظام امنیت در جامعه ایرانی و ایجاد هرج و مرج حاصل از آن، اهمیت قدرت

مرکزی را در بقای کشور نمایان می‌سازد. این به دلیل تنوع قومی و مذهبی، گسیختگی فضایی، موقعیت جغرافیایی و در نهایت تعدد تهدیدات ملی است.

۱۵- اقتصاد ملی: اقتصاد سنتی ایران در سه حوزه کشاورزی، خدمات و صنعت از تنوع بسیار بالایی برخوردار است. توسعه و رونق اقتصادی تحت تأثیر برقراری امنیت بوده و از این رو فراز و نشیب و تحولات گوناگونی را پشت سر گذاشته است.

۱۶- ریشه‌های نژادی و قومیتی ایرانیان: ایران یک کشور یکدست فرهنگی، منطقه‌ای، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی نیست. بلکه تنوعی از الگوهای فوق بوده که در کنار هم قرن‌ها همزیستی مشترکی را تجربه کرده‌اند.

۱۷- روابط بین‌المللی: اهمیت «روابط بین‌المللی» در بقای ملی از این‌روست که همواره برخی از ابعاد منافع و امنیت ملی ما در روابط با کشورها، قدرت‌ها و همسایگان پی‌گیری شده است. با توجه به موقعیت ایران و بروز برخی تهدیدات در خارج از مرزها، شناخت به موقع و مطلوب فرصت‌ها و تهدیدات ملی می‌تواند باعث ثبات، امنیت، آسایش و حتی قدرت‌یابی ما در جهان باشد.

۱۸- تهدیدات ملی: «تهدیدات ملی» مهم‌ترین ابزار چالشی در برابر هویت ملی و به‌طور کلی در نظام امنیت کشور است. در طول تاریخ، ایران با انواعی از تهدیدات مواجه بوده و در برابر آن ایستاده است. جنگ‌های بزرگ تاریخی، بارها اشغال نظامی، گسله‌های زمانی تا ایجاد حکومت ملی، وقوع حوادث طبیعی، بیماری‌ها، ناامنی، معضلات اجتماعی، جنگ‌های داخلی و... هریک آفتی برای بقای ملی بوده‌اند. آگاهی از حجه این تهدیدات می‌تواند یکی از عوامل مؤثر بر یکپارچگی ملی ایرانیان تلقی شود.

۱۹- نقش ارتش در بقای ملی: اولین اقدام حکومت‌های ایرانی در زمان شکل‌گیری، ایجاد ارتش مقتدر بود. این مهم به منظور بقا و قوام حکومت، ایجاد نظم و امنیت در کشور، مقابله با هجوم بیگانگان، بیرون راندن مهاجم و در مراحل بعدی با هدف نقش‌آفرینی‌های سیاسی و ژئوپلیتیک در بیرون از مرزهای کشور صورت می‌گرفت.

۲۰- نهادها و سازمان‌های ملی: یکی از مناصب آشنا در تاریخ سیاسی ایران وزیر است. بزرگمهر وزیر دوره ساسانی، خانواده برمکیان، ابوالفضل بیهقی، خواجه نظام الملک طوسی، خواجه نصیرالدین طوسی، خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی، شیخ بهایی، امیرکبیر، قائم مقام فراهانی و... از شخصیت‌های سیاسی و اداری تاریخ ایران به شمار می‌روند.

۲۱- **نقش رسانه در بقای ملی:** با شکل‌گیری کشور ایران اصل اطلاع‌رسانی و ابلاغ پیام‌ها مورد توجه واقع شد. ایجاد نظام پست شاهنشاهی و برقراری ارتباطات جاده‌ای در کشور به همین منظور در ایران باستان گسترش یافت. در دوران اسلامی نیز از رسانه‌های سنتی نظیر منبر، مسجد، مجالس وعظ و عزاداری استفاده می‌شد (افروغ و دیگران، ۱۳۸۸: ۸۱). امروزه نیز طیف گسترده‌ای از نهادها و ابزارهای رسانه‌ای به راه افتاده‌اند تا کشور را در دستیابی به هدف بقای خود یاری رسانند.

۲۲- **اندیشه سیاسی حکومت:** با وجودی که استبداد ویژگی اصلی نظام‌های حکومتی ایران تا قبل از انقلاب اسلامی بوده؛ اما کسب مشروعیت و مقبولیت سیاسی در نزد افکار عمومی نیز مورد توجه بوده است. از این تلاش در جغرافیای سیاسی و علوم سیاسی به «اندیشه سیاسی حکومت» تعبیر می‌شود.

جدول شماره ۱: **مجموع عوامل مؤثر بر علت وجودی و بقای کشور ایران و پژوهشگرانی که نقش هر یک از این عوامل را برجسته می‌دانند.**

ش	عامل	مؤثر بر علت وجودی ایران	تعداد	مؤثر بر علت بقای ایران	تعداد
۱	نقش موقعیت جغرافیایی و سرزمین ایران	احمدی (۱۳۸۸: ۴۲۰)؛ اسلامی ندوشن (۱۳۸۸)؛ حافظنیا (۱۳۸۱: ۱۴-۱۷)؛ فرای (۱۳۷۳: ۴۳۲)؛ گنجی (۱۳۶۸)؛ مجتهدزاده (۱۳۷۷: ۱۲۵)؛ ملک‌الشعراى بهار (صالحی، ۱۳۸۱)؛ ملکوتیان (۱۳۸۳: ۲۱۹)؛ کاتم (۱۳۷۸: ۵۲)؛ اقبال آشتیانی (کرمی پور، ۱۳۸۲)؛ بهرامی (۱۳۸۱)؛ لک (۱۳۸۴: ۱۱۵)	۱۰	احمدی (۱۳۸۸: ۴۲۰)؛ اسلامی ندوشن (۱۳۸۸)؛ حافظنیا (۱۳۸۱: ۱۴-۱۷)؛ فرای (۱۳۷۳: ۴۳۲)؛ گنجی (۱۳۶۸)؛ مجتهدزاده (۱۳۷۷: ۱۲۵)؛ ملک‌الشعراى بهار (صالحی، ۱۳۸۱)؛ ملکوتیان (۱۳۸۳: ۲۱۹)؛ کاتم (۱۳۷۸: ۵۲)؛ اقبال آشتیانی (کرمی پور، ۱۳۸۲)؛ بهرامی (۱۳۸۱)؛ لک (۱۳۸۴: ۱۱۵)	۱۳
۲	نقش آفرینی و آرمان سیاسی مردم	احمدی (۱۳۸۸: ۴۲۰)؛ حافظنیا (۱۳۸۱: ۲۳)؛ رواسانی (۱۳۸۵: ۳۰)؛ لمبتون (۱۳۸۲: ۴)	۴	آبراهامیان (۱۳۸۴)؛ مطهری (۱۳۸۷: ۳۱)؛ افشار (قمری، ۱۳۸۲)؛ رواسانی (۱۳۸۵: ۳۰)؛ لمبتون (۱۳۸۲: ۴)؛ زیرین کوب (۱۳۸۸)؛ احمدی (۱۳۸۸: ۴۲۰)؛ حافظنیا (۱۳۸۱: ۲۳)؛	۸

۷	احمدی (۱۳۸۸: ۴۲۰): زیباکلام (۱۳۸۶: ۱۲۵): حافظنیا (۱۳۸۱): (۲۱۳): مجتهدزاده (۱۳۸۷: ۲۴۶): قمری (۱۳۸۲): افشار (قمری، ۱۳۸۲): بهرامی (۱۳۸۱):	۷	احمدی (۱۳۸۸: ۴۲۰): زیباکلام (۱۳۸۶: ۱۲۵): حافظنیا (۱۳۸۱: ۲۱۳): مجتهدزاده (۱۳۸۷: ۲۴۶): قمری (۱۳۸۲): افشار (قمری، ۱۳۸۲): بهرامی (۱۳۸۱):	نقش و حضور حکومت در ایران	۳
۱۳	احمدی (۱۳۸۸: ۴۲۰): عزتی (۱۳۸۹): رشید یاسمی (قمری، ۱۳۸۲): ملک‌الشعرای بهار (صالحی، ۱۳۸۱): بهرامی (۱۳۸۱): حافظنیا (۱۳۸۱: ۱۷): تاجیک (۱۳۷۹: ۳۵): مجتهدزاده (۱۳۷۹: ۱۳۹): داوری اردکانی (مروار، ۱۳۸۳): اقبال آشتیانی (کرمی‌پور، ۱۳۸۲): مسکوب (۱۳۷۹): افشار (قمری، ۱۳۸۲): میرمحمدی (۱۳۸۳: ۳۲۲):	۵	(مجتهدزاده، ۱۳۸۷: ۱۲۸- ۱۴۹): (سیدسجادی، ۱۳۸۷: ۲۷۰-۳۱۲): نگهبان و فرای (مجتهدزاده ۱۳۸۷: ۱۵۹): بهرامی (۱۳۸۱):	استمرار تاریخی کشور ایران	۴
۶	کاتم (۱۳۷۸: ۲۹): پورداد (۱۳۵۶: ۴۱): فره‌وشی (۱۳۸۲): (۱۱): حافظنیا (۱۳۸۱: ۲۱): رشید یاسمی و افشار (قمری، ۱۳۸۲):	۹	کاتم (۱۳۷۸: ۲۹): پورداد (۱۳۵۶: ۴۱): فره‌وشی (۱۳۸۲): حافظنیا (۱۳۸۱: ۲۱): گیرشمن (۱۳۷۹: ۶۴-۷۰): موری (۱۳۸۰: ۳۷): رشید یاسمی و افشار (قمری، ۱۳۸۲): بهرامی (۱۳۸۱):	ریشه‌های نژادی و قومی	۵
۱۲	فره‌مند (۱۳۸۶: ۱۰۸): مطهری (قربانی، ۱۳۸۳): الگار (۱۳۵۹: ۱۰): فولر (۱۳۸۹: ۴۳): حافظنیا (۱۳۸۱: ۲۰): مجتهدزاده (۱۳۷۹: ۱۳۹): داوری اردکانی (مروار، ۱۳۸۳): رشید یاسمی و محمود افشار (قمری، ۱۳۸۲): بهرامی (۱۳۸۱): درایسدل و بلیک (۱۳۷۳: ۲۰۱): زرین‌کوب (راعی، ۱۳۸۲):	۳	کنت دوگوبینو و فره‌مند (۱۳۸۶: ۱۰۸): بهرامی (۱۳۸۱):	جایگاه و اهمیت دین و مذهب	۶

۱۳	احمدی (۱۳۸۸: ۴۲۰): ویکنز (۱۳۴۶: ۲۵۲): زرین کوب (۱۳۷۶: ۳۸۹): اقبال آشتیانی (کریمی پور، ۱۳۸۲): حافظنیا (۱۳۸۱: ۲۱): ورجاوند (۱۳۷۸): (۶۶): مجتهدزاده (۱۳۷۹: ۱۳۹): داوری اردکانی (مروار، ۱۳۸۳): فرای (۱۳۸۹): خدایار (۱۳۸۵): (۲۶): ستاری (۱۳۸۰: ۹۴): افشار (قمری، ۱۳۸۲):	۶	حافظنیا (۱۳۸۱: ۲۱): ورجاوند (۱۳۷۸: ۶۶): ستاری (۱۳۸۰: ۹۴): ویکنز (۱۳۴۶: ۲۵۲): زرین کوب (۱۳۷۶: ۳۸۹): اقبال آشتیانی (کریمی پور، ۱۳۸۲):	فرهنگ عمومی	۷
۱۳	مسکوب (۱۳۷۹: ۲۱): صفا (۱۳۷۹: ۱۱-۱۶): محمود افشار و یاسمی (قمری) (۱۳۸۲): اسلامی ندوشن (۱۳۷۰: ۱۳۳): ملک‌الشعرای بهار (صالحی (۱۳۸۱): حافظنیا (۱۳۸۱: ۱۸): یارشاطر (۱۳۷۶): مجتهدزاده (۱۳۷۹: ۱۳۹): داوری اردکانی (مروار، ۱۳۸۳): اقبال آشتیانی (کریمی پور، ۱۳۸۲): خدایار (۱۳۸۵: ۲۶): زرین کوب (راعی، (۱۳۸۲):	۱	بیلی (۱۳۴۶: ۲۸۶):	زبان و ادبیات فارسی	۸
۸	احمدی (۱۳۸۸: ۱۶۳): مروار (۱۳۸۳): کاتم (۱۳۷۸): اسکویی و ارسطو (۱۳۸۸: ۱۶۷): داوری اردکانی (مروار، ۱۳۸۳): لک (۱۳۸۴: ۱۱۵): زرین کوب (راعی، ۱۳۸۲):	۱	احمدی (۱۳۸۸: ۱۶۳):	میهن‌گرایی و ملی‌گرایی ایرانیان	۹
۱	کرزن (۱۳۶۲: ۶۳۰):	۰	-----	ارتباطات فضایی	۱۰
۵	احمدی پور و قلی‌زاده (۱۳۸۶): (۲۹): اهلرس (۱۳۸۰: ۲۰۲): مجتهدزاده (۱۳۸۶: ۲۹): حافظنیا (۱۳۸۱: ۱۹۱): پروسیوس (۱۳۸۸: ۱۸۵):	۰	-----	ساختار فضایی ایران	۱۱

۱۲	دادگری اجتماعی و جغرافیایی	-----	۰	رواسانی (۱۳۸۵: ۳۰): مجتهدزاده (۱۳۸۷: ۱۶۶): مظهری (۱۳۸۷: ۳۲):
۱۳	رهبران کارزما	دیلم صالحی (۱۳۸۳: ۱۸۲- ۱۹۵): فرای (۱۳۷۳: ۴۳۵): بهرامی (۱۳۸۱): ریاحی خوبی (۱۳۸۸: ۷۸-۹۱):	۴	فرای (۱۳۷۳: ۴۳۵): معین آبادی (۱۳۸۵: ۹۹): بهرامی (۱۳۸۱): ریاحی خوبی (۱۳۸۸: ۷۸-۹۱): دیلم صالحی (۱۳۸۳: ۱۸۲-۱۹۵):
۱۴	نمادهای ملی	-----	۰	حافظنیا (۱۳۸۱: ۲۱۳):
۱۵	قدرت حکومت مرکزی و برقراری امنیت	عزتی (۱۳۸۹): بروسیوس (۱۳۸۸: ۱۶۳): حافظنیا (۱۳۸۱: ۲۲۲): زرین کوب (۱۳۸۳: ۶۳-۱۰۸):	۴	زیباکلام (۱۳۸۶: ۱۱۳): همایون کاتوزیان (۱۳۸۰: ۴۰۳): قاضی مرادی (۱۳۸۰: ۳۹): کامران و کریمی پور (۱۳۸۱: ۱۳۰): بشیریه (۱۳۸۰: ۴۵): موسوی نیا (۱۳۸۷: ۲۴): حافظنیا (۱۳۸۱: ۱۹۰): عزتی (۱۳۸۹):
۱۶	اقتصاد ملی	-----	۰	مطیعی (۱۳۷۳: ۹۷): اشپولر (۱۳۷۳: ۱۹۱):
۱۷	روابط بین‌المللی	-----	۰	هوشنگ مهدوی (۱۳۷۷: ۴-۶): قاسمی (۱۳۸۶: ۱۰۶):
۱۸	تهدیدات ملی	بشیریه (۱۳۸۱): معینی علمداری (۱۳۸۶: ۴۴): حافظنیا (۱۳۸۱: ۲۷): اشرف (۱۳۷۳: ۱۷): بهرامی (۱۳۸۱):	۵	بهرامی (۱۳۸۱): جمشیدی (۱۳۸۴: ۷-۳۱): افشار (قمری، ۱۳۸۲): حمیدی (۱۳۸۶: ۷۰): جمشیدی (۱۳۸۰): فولر (۱۳۸۹: ۲۰): بشیریه (۱۳۸۱): معینی علمداری (۱۳۸۶: ۴۴): حافظنیا (۱۳۸۱: ۲۷): اشرف (۱۳۷۳: ۱۷): بهرامی (۱۳۸۱):
۱۹	ارتش	-----	۰	جمشیدی (۱۳۸۰: ۳۵): فوران (۱۳۸۲: ۵۱): بروسیوس (۱۳۸۸: ۱۸۵):
۲۰	نقش سازمان‌ها	-----	۰	بهرامی (۱۳۸۱): (بروسیوس، ۱۳۸۸: ۱۹۳):
۲۱	نقش رسانه	-----	۰	مولانا (۱۳۵۸): حافظنیا (۱۳۸۸):

۴	بشیریه (۱۳۸۰: ۳۱)؛ طباطبایی (منصورنژاد، ۱۳۸۳)؛ کسرابی (۱۳۸۹: ۱۹۲)؛ دیلم صالحی (۱۳۸۴: ۶۴)؛	۱	سیدجواد طباطبایی (منصورنژاد، ۱۳۸۳)؛	اندیشه سیاسی حکومت‌های ایران	۲۲
---	---	---	-------------------------------------	------------------------------	----

ب) یافته‌های میدانی

پرسشنامه طراحی شده به بررسی نقش هریک از عوامل در پیدایش و بقای ایران از دیدگاه متخصصین پرسش‌شونده در حوزه علوم انسانی می‌پردازد. نتایج حاصل از درصد و فراوانی عوامل مؤثر بر علت وجودی ایران در جدول شماره ۲ و عوامل مؤثر بر بقای ایران در جدول شماره ۳ نشان داده شده است. آزمون پرسش‌های پژوهش مربوط به هر دو گروه، به صورت تک به تک و به کمک آزمون T تک نمونه‌ای در جدول شماره ۴ تنظیم شده است.

جدول شماره ۲: درصد و توزیع فراوانی نسبی پرسش‌های پژوهش بر حسب نقش هر یک از عوامل در علت وجودی ایران از دیدگاه پرسش‌شوندگان (۵ بیشترین امتیاز است).

پرسش‌ها	۱		۲		۳		۴		۵	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد
نقش و اهمیت موقعیت جغرافیایی و سرزمین ایران	۷	۹/۳	۵	۶/۷	۱۱	۱۴/۷	۲۴	۳۲	۲۸	۳۷/۳
نقش آفرینی و آرمان مردم	۱۰	۱۳/۳	۱۳	۱۷/۳	۱۶	۲۱/۳	۲۰	۲۶/۷	۱۶	۲۱/۳
نقش حکومت در کنترل کشور	۱۳	۱۷/۳	۱۳	۱۷/۳	۱۶	۲۱/۳	۱۱	۱۴/۷	۲۲	۲۹/۳
استمرار تاریخی کشور ایران	۲۳	۳۰/۷	۷	۹/۳	۱۳	۱۷/۳	۱۷	۲۲/۷	۱۵	۲۰
ریشه‌های نژادی و قومیتی	۷	۹/۳	۱۳	۱۷/۳	۱۷	۲۲/۷	۱۶	۲۱/۳	۲۲	۲۹/۳
جایگاه و اهمیت دین و مذهب	۱۵	۲۰	۸	۱۰/۷	۱۵	۲۰	۲۱	۲۸	۱۶	۲۱/۳
فرهنگ عمومی	۱۰	۱۳/۳	۱۲	۱۶	۱۰	۱۳/۳	۲۲	۲۹/۳	۲۱	۲۸
زبان و ادبیات فارسی	۱۴	۱۸/۷	۸	۱۰/۷	۱۴	۱۸/۷	۱۹	۲۵/۳	۲۰	۲۶/۷
میهن‌گرایی و ملی‌گرایی	۹	۱۲	۱۲	۱۶	۱۷	۲۲/۷	۱۴	۱۸/۷	۲۳	۳۰/۷

۶/۷	۵	۲۹/۳	۲۲	۲۹/۳	۲۲	۱۴/۷	۱۱	۲۰	۱۵	ساختار فضایی ایران
۴	۳	۱۲	۹	۲۹/۳	۲۲	۱۶	۱۲	۳۸/۷	۲۹	عدالت اجتماعی و جغرافیایی
۶/۷	۵	۲۴	۱۸	۲۶/۷	۲۰	۱۷/۳	۱۳	۲۵/۳	۱۹	تعاملات و ارتباطات فضایی
۲۱/۳	۱۶	۲۶/۷	۲۰	۱۶	۱۲	۲۱/۳	۱۶	۱۴/۷	۱۱	رهبران کاریزما
۹/۳	۷	۱۷/۳	۱۳	۲۸	۲۱	۱۳/۳	۱۰	۳۲	۲۴	نمادهای ملی
۲۹/۳	۲۲	۲۲/۷	۱۷	۹/۳	۷	۱۲	۹	۲۶/۷	۲۰	قدرت حکومت مرکزی
۱۰/۷	۸	۱۳/۳	۱۰	۲۰	۱۵	۲۶/۷	۲۰	۲۹/۳	۲۲	اقتصاد ملی
۱۲	۹	۱۸/۷	۱۴	۲۴	۱۸	۱۸/۷	۱۴	۲۶/۷	۲۰	روابط بین‌المللی
۶/۷	۵	۲۶/۷	۲۰	۲۹/۳	۲۲	۱۲	۹	۲۵/۳	۱۹	تهدیدات ملی
۱۶	۱۲	۲۶/۷	۲۰	۱۲	۹	۱۶	۱۲	۲۹/۳	۲۲	ارتش ملی
۲/۷	۲	۲۵/۳	۱۹	۱۷/۳	۱۳	۱۸/۷	۱۴	۳۶	۲۷	نقش نهادها و سازمان‌ها
۴	۳	۴	۳	۱۴/۷	۱۱	۱۴/۷	۱۱	۶۲/۶	۴۷	نقش رسانه‌ها در بقای ملی
۱۷/۳	۱۳	۲۰	۱۵	۲۱/۳	۱۶	۱۴/۷	۱۱	۲۶/۷	۲۰	اندیشه سیاسی حکومت

جدول شماره ۳: درصد و توزیع فراوانی نسبی پرسش‌های پژوهش بر حسب نقش هر یک از عوامل در علت بقای ایران از دیدگاه پرسش‌شوندگان (۵ بیشترین امتیاز است).

پرسش‌ها	۱		۲		۳		۴		۵	
	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
نقش و اهمیت موقعیت جغرافیایی و سرزمین ایران	۱۴/۷	۱۱	۹	۱۲	۱۱	۱۴/۷	۱۸	۲۴	۲۶	۳۴/۷
نقش آفرینی و آرمان مردم	۱۳/۳	۱۰	۹	۱۲	۱۶	۱۲	۲۱	۲۸	۲۳	۳۰/۷
نقش حکومت در کنترل کشور	۱۶	۱۲	۹	۱۲	۱۷	۲۲/۷	۱۳	۱۷/۳	۲۴	۳۲
استمرار تاریخی کشور ایران	۱۶	۱۲	۵	۶/۷	۱۳	۱۷/۳	۲۴	۳۲	۲۱	۲۸
ریشه‌های نژادی و	۱۲	۹	۹	۱۲	۲۵	۳۳/۳	۱۷	۲۲/۷	۱۵	۲۰

قومیته										
جایگاه و اهمیت دین و مذهب	۸	۱۰/۷	۴	۵/۳	۲۳	۳۰/۷	۲۰	۲۶/۷	۲۰	۲۶/۷
فرهنگ عمومی	۴	۵/۳	۹	۱۲	۹	۱۲	۲۸	۳۷/۳	۲۵	۳۳/۳
زبان و ادبیات فارسی	۱۱	۱۴/۷	۸	۱۰/۷	۱۳	۱۷/۳	۱۵	۲۰	۲۸	۳۷/۳
مسیح‌گرایی و ملی‌گرایی	۷	۹/۳	۶	۸	۱۹	۲۵/۳	۱۴	۱۸/۷	۲۹	۳۸/۷
ساختار فضایی ایران	۱۰	۱۳/۳	۱۴	۱۸/۷	۲۱	۲۸	۲۰	۲۶/۷	۱۰	۱۳/۳
عدالت اجتماعی و جغرافیایی	۲۱	۲۸	۱۲	۱۶	۱۶	۲۱/۳	۱۱	۱۴/۷	۱۵	۲۰
تعمیرات و ارتباطات فضایی	۱۷	۲۲/۷	۱۰	۱۳/۷	۱۷	۲۲/۷	۲۴	۳۲	۷	۹/۳
رهبران کاریزما	۸	۱۰/۷	۱۳	۱۷/۳	۱۷	۲۲/۷	۱۹	۲۵/۳	۱۸	۲۴
نمادهای ملی	۱۱	۱۴/۷	۱۲	۱۶	۲۳	۳۰/۷	۲۴	۳۲	۵	۶/۷
قدرت حکومت مرکزی	۱۰	۱۳/۳	۸	۱۰/۷	۱۳	۱۷/۳	۱۹	۲۵/۳	۲۶	۳۴/۷
اقتصاد ملی	۱۴	۱۸/۷	۱۴	۱۸/۷	۱۹	۲۵/۳	۱۵	۲۰	۱۳	۱۷/۳
روابط بین‌المللی	۹	۱۲	۱۵	۲۰	۱۱	۱۴/۷	۲۱	۲۸	۱۹	۲۵/۳
تهدیدات ملی	۸	۱۰/۷	۱۰	۱۳/۳	۱۷	۲۲/۷	۲۱	۲۸	۱۹	۲۵/۳
ارتش ملی	۶	۸	۱۴	۱۸/۷	۱۴	۱۸/۷	۲۴	۳۲	۱۶	۲۱/۳
نقش نهادها و سازمان‌ها	۸	۱۰/۷	۱۷	۲۲/۷	۲۱	۲۸	۲۰	۲۶/۷	۹	۱۲
نقش رسانه‌ها در بقای ملی	۱۸	۲۴	۱۵	۲۰	۱۳	۱۷/۳	۱۵	۲۰	۱۴	۱۸/۷
اندیشه سیاسی حکومت	۱۰	۱۳/۳	۹	۱۲	۲۳	۳۰/۷	۱۸	۲۴	۱۵	۲۰

جدول شماره ۴: نتایج حاصل از آزمون پرسش عوامل مؤثر بر علت وجودی و بقای ایران به صورت تک به تک و به کمک آزمون T تک نمونه‌ای

پرسش‌ها	علت وجودی ایران			علت بقای ایران		
	میانگین	انحراف معیار	سطح معناداری	میانگین	انحراف معیار	سطح معناداری
پرسش ۱	۳/۸۱	۱/۲۷۰	۰	۳/۵۲	۱/۴۴۶	۰
پرسش ۲	۳/۲۵	۱/۳۳۷	۰	۳/۵۱	۱/۳۸۹	۰

۰	۱/۴۵۰	۳/۳۷	۰	۱/۴۷۳	۳/۲۱	پرسش ۳
۰	۱/۳۸۹	۳/۴۹	۰	۱/۵۴۰	۲/۹۲	پرسش ۴
۰	۱/۲۵۶	۳/۲۷	۰	۱/۳۲۸	۳/۴۴	پرسش ۵
۰	۱/۲۴۵	۳/۵۳	۰	۱/۴۲۴	۳/۲۰	پرسش ۶
۰	۱/۱۸۲	۳/۸۱	۰	۱/۴۲۳	۳/۳۹	پرسش ۷
۰	۱/۴۵۵	۳/۵۵	۰	۱/۴۵۲	۳/۳۱	پرسش ۸
۰	۱/۳۱۵	۳/۶۹	۰	۱/۴۳۹	۳/۳۶	پرسش ۹
۰	۱/۲۳۹	۳/۰۸	۰	۱/۲۳۰	۲/۸۸	پرسش ۱۰
۰	۱/۴۹۲	۲/۸۳	۰	۱/۲۱۲	۲/۲۷	پرسش ۱۱
۰	۱/۳۲۳	۲/۹۲	۰	۱/۲۷۳	۲/۶۹	پرسش ۱۲
۰	۱/۳۱۰	۳/۳۵	۰	۱/۳۸۲	۳/۱۹	پرسش ۱۳
۰	۱/۱۶۲	۳	۰	۱/۳۴۷	۲/۵۹	پرسش ۱۴
۰	۱/۴۰۶	۳/۵۷	۰	۱/۶۱۱	۳/۱۶	پرسش ۱۵
۰	۱/۳۶۱	۲/۹۹	۰	۱/۳۲۹	۲/۴۹	پرسش ۱۶
۰	۱/۳۷۰	۳/۳۵	۰	۱/۳۶۳	۲/۷۱	پرسش ۱۷
۰	۱/۲۹۷	۳/۴۴	۰	۱/۲۷۹	۲/۷۷	پرسش ۱۸
۰	۱/۲۴۲	۳/۴۱	۰	۱/۴۹۸	۲/۸۴	پرسش ۱۹
۰	۱/۱۸۹	۳/۰۷	۰	۱/۲۸۴	۲/۴۰	پرسش ۲۰
۰	۱/۴۵۷	۲/۸۹	۰	۱/۱۱۰	۱/۷۲	پرسش ۲۱
۰	۱/۲۸۵	۳/۲۵	۰	۱/۴۵۵	۲/۸۷	پرسش ۲۲

میانگین داده‌های آماری علت وجودی نشان می‌دهد، از دید پرسش‌شوندگان موقعیت جغرافیایی و سرزمین ایران با ۳/۸۱ بیشترین تأثیر و رسانه با میانگین ۱/۷۲ کمترین تأثیر را دارند. اختلاف میانگین بین بیشترین و کمترین متغیر ۲/۰۹ است و با توجه به اینکه کمترین میانگین یعنی ۱/۷۲ از مقدار میانگین مورد انتظار یعنی عدد ۳ به مقدار ۱/۲۸ کمتر است، نتیجه گرفته می‌شود پاسخ دهندگان بین عوامل ۲۲ گانه تفاوت قایل هستند. میانگین به دست آمده هر یک از متغیرهای مستقل، از طریق آزمون K-Means Cluster Analyze در نرم‌افزار Spss به سه دسته اهمیت بالا، اهمیت متوسط و اهمیت کم طیف‌بندی شدند. به این ترتیب طیف اول بیشترین اثرگذاری را در علت وجودی ایران دارند (جدول شماره ۵).

جدول شماره ۵: طیف رده‌بندی عوامل مؤثر بر علت وجودی ایران به ترتیب سه درجه اهمیت بالا، متوسط و کم از دیدگاه پرسش‌شوندگان

ردیف	عوامل مؤثر بر علت وجودی ایران	میانگین
۱	نقش و اهمیت موقعیت جغرافیایی و سرزمین ایران	۳/۸۱
۲	ریشه‌های نژادی و قومی	۳/۴۴
۳	فرهنگ عمومی	۳/۳۹
۴	احساس میهن‌گرایی و ایدئولوژی ملی‌گرایی	۳/۳۶
۵	زبان و ادبیات فارسی	۳/۳۱
۶	نقش‌آفرینی و آرمان سیاسی مردم	۳/۲۵
۷	نقش حکومت در حفظ و کنترل کشور ایران	۳/۲۱
۸	جایگاه و اهمیت دین و مذهب	۳/۲
۹	رهبران کاریزما	۳/۱۹
۱۰	قدرت حکومت مرکزی و برقراری امنیت	۳/۱۶
۱۱	استمرار تاریخی کشور ایران	۲/۹۲
۱۲	ساختار فضایی ایران	۲/۸۸
۱۳	اندیشه سیاسی حکومت در ایران	۲/۸۷
۱۴	ارتش ملی	۲/۸۴
۱۵	تهدیدات ملی	۲/۷۷
۱۶	روابط بین‌المللی	۲/۷۱
۱۷	تعاملات فضایی و ارتباطات اجتماعی و اقتصادی	۲/۶۹
۱۸	نمادهای ملی مانند پرچم و سرود ملی	۲/۵۹
۱۹	اقتصاد ملی	۲/۴۹
۲۰	نقش نهادها و سازمان‌ها در پیشبرد امور کشور	۲/۴
۲۱	عدالت اجتماعی و جغرافیایی	۲/۲۷
۲۲	رسانه و نقش آن در بقای کشور	۱/۷۲

میانگین داده‌های آماری عوامل مؤثر بر بقای ملی در جدول شماره ۴ نشان می‌دهد فرهنگ عمومی با میانگین ۳/۸۱ بیشترین و عدالت جغرافیایی و اجتماعی با میانگین ۲/۸۳ کمترین تأثیر را بر بقای ایران داشته‌اند. هم‌چنین اختلاف میانگین بین بیشترین و کمترین متغیر ۰/۹۸ است که نسبت به اختلاف میانگین در پیدایش ایران کمتر است.

میانگین گویه‌ها در این جدول به عدد ۳ که میانگین مورد انتظار است، نزدیک‌تر شده و این نشان می‌دهد پاسخ‌دهندگان بین عوامل ۲۲ گانه تفاوت کمتری قائل هستند. با توجه به نتایج به دست آمده از آزمون K-Means Cluster Analyze، جدول شماره ۶ تعداد عوامل مؤثر بر هر یک از طبقه‌بندی‌ها را نشان می‌دهد.

جدول شماره ۶: طیف رده‌بندی عوامل مؤثر بر بقای ایران به ترتیب سه درجه اهمیت بالا، متوسط و کم از دیدگاه پرسش‌شوندگان

ش	عوامل مؤثر بر بقای ایران	میانگین
۱	فرهنگ عمومی	۳/۸۱
۲	احساس میهن‌گرایی و ایدئولوژی ملی‌گرایی	۳/۶۹
۳	قدرت حکومت مرکزی و برقراری امنیت	۳/۵۷
۴	زبان و ادبیات فارسی	۳/۵۵
۵	جایگاه و اهمیت دین و مذهب	۳/۵۳
۶	نقش و اهمیت موقعیت جغرافیایی و سرزمین ایران	۳/۵۲
۷	نقش آفرینی و آرمان سیاسی مردم	۳/۵۱
۸	استمرار تاریخی کشور ایران	۳/۴۹
۹	تهدیدات ملی	۳/۴۴
۱۰	ارتش ملی	۳/۴۱
۱۱	نقش حکومت در حفظ و کنترل کشور ایران	۳/۳۷
۱۲	رهبران کاریزما	۳/۳۵
۱۳	روابط بین‌المللی	۳/۳۵
۱۴	ریشه‌های نژادی و قومیتی	۳/۲۷
۱۵	اندیشه سیاسی حکومت در ایران	۳/۲۵
۱۶	ساختار فضایی ایران	۳/۰۸
۱۷	نقش نهادها و سازمان‌ها در پیشبرد امور کشور	۳/۰۷
۱۸	نمادهای ملی مانند پرچم و سرود ملی	۳
۱۹	اقتصاد ملی	۲/۹۹
۲۰	تعاملات فضایی و ارتباطات اجتماعی و اقتصادی	۲/۹۲
۲۱	رسانه و نقش آن در بقای کشور	۲/۸۹
۲۲	عدالت اجتماعی و جغرافیایی	۲/۸۳

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

نتایج به دست آمده در پژوهش نشان داد، ایران دارای عناصر چندگانه در علت وجودی و بقای خود است و علت وجودی و بقای ایران تنها در یک عامل و یا عوامل محدود خلاصه نمی‌شود. این عناصر از درجات متفاوت اهمیت برخوردارند و می‌توانند در نقش‌های متفاوتی ظاهر شوند و بر بقای کشور اثر بگذارند. در این پژوهش برای نخستین بار ضمن بررسی جنبه‌های کیفی علل پیدایش و بقای کشور؛ به میزان تأثیرگذاری هر یک از این عوامل از گذشته تاریخی ایران تا به امروز پرداخته شد و نتایج به داده‌های کمی تبدیل شدند. نتایج نشان داد که علت وجودی ایران از ۱۳ عامل (موقعیت جغرافیایی و سرزمین، ریشه‌های نژادی و قومی، نقش حکومت، فرهنگ عمومی، استمرار تاریخی، تهدیدات، قدرت حکومت، نقش آفرینی مردم، رهبری کاریزما، اهمیت دین، زبان و ادبیات، میهن‌گرایی و اندیشه سیاسی حکومت)؛ و علت بقای ایران نیز از تمام ۲۲ عامل مورد بررسی در پژوهش اثرپذیر بوده است. البته تأثیر هر یک از این عوامل متفاوت بوده و علل وجودی ایران بیشترین تأثیر را در علل بقای ایران دارند.

از دیگر نتایج پژوهش شناسایی عوامل زیربنایی و پایدار در هویت و بقای ملی ایران است، که در مجموع ۱۱ عامل موقعیت جغرافیایی و سرزمین، فرهنگ عمومی، تاریخ، دین و مذهب، زبان و ادبیات فارسی، نقش آفرینی مردم، حکومت، قدرت حکومت، میهن‌گرایی و ملی‌گرایی، تهدیدات ملی و ریشه‌های نژادی و قومی هستند. رهبران کاریزما، اندیشه سیاسی حکومت، ساختار فضایی ایران، نقش ارتش، روابط بین‌المللی، نقش نهادها و سازمان‌ها، اقتصاد ملی، عدالت جغرافیایی و اجتماعی، تعاملات و ارتباطات فضایی، رسانه، نمادهای ملی هم عوامل روبنایی و متغیر در بقای کشور ایران هستند که این امر نیز فرضیه سوم را تأیید می‌کند. با وجود این‌که بین برخی مؤلفه‌های ارائه شده در فرضیات پژوهش و نتایج به دست آمده تفاوت وجود دارد و عواملی نیز شناسایی و افزوده شده‌اند؛ اما هر سه فرضیه پژوهش تأیید می‌شوند. آنچه در این پژوهش ارزیابی شد نشان داد عوامل هویت‌یاب و بقای ملی در ایران گوناگون است و امری صرفاً تک‌بعدی نیست. گوناگونی در عناصر هویت‌یاب علت وجودی و بقای ایران خود دو پیامد متفاوت دارد. از یک سو تنوع موجب می‌شود تا سازوکارهای متفاوتی برای بقای ملی پیش روی حکومت و مردم باشد و با ضعف احتمالی در هر یک از عناصر، سایر عوامل آن را پوشش دهند. از سوی دیگر این تنوع زمینه‌های انسجام و تعریف واحد یک راهبرد و هویت ملی منسجم را با دشواری‌هایی

مواجه می‌سازد. پیشنهاد می‌شود برای تعریف هرگونه راهبرد برنامه‌های توسعه‌ای و هویت ملی، عوامل زیربنایی علت وجودی و بقای ایران به یک میزان مشارکت داده شوند تا زمینه‌های همبستگی همه گروه‌های سیاسی، اجتماعی و منطقه‌ای در کشور و همچنین ارتباط بین گذشته، امروز و آینده فراهم شود. با وجود این که یک قرن از طرح مسائل هویت ملی در ایران می‌گذرد و ایده‌ها، طرح‌ها، سیاست‌ها و عوامل متعددی در این حوزه تعریف شده‌اند؛ اما هم‌چنان کشور از داشتن یک نگاه جامع به هویت ملی و انسجام اجتماعی رنج می‌برد. تدوین این طرح جامع باید از اولویت‌های حکومت و مردم باشد.

منابع

- آبراهامیان، یرواند (۱۳۸۴)؛ *ایران بین دو انقلاب*، تهران: نشر نی.
- آلاسدایر، درایسدل و جرالدا اچ. بلیک (۱۳۷۴)؛ *جغرافیای سیاسی خاورمیانه و شمال آفریقا*، ترجمه دره میرحیدر، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- احمدی، حمید (۱۳۸۸)؛ *بنیادهای هویت ملی ایرانی*، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- احمدی‌پور، زهرا و علی ولی قلیزاده (۱۳۸۶)؛ «تیین عوامل مؤثر در مکان‌گزینی پایتخت‌ها در ایران»، *فصلنامه ژئوپلیتیک*، س ۳، ش ۳، صص ۵-۳۴.
- اسکویی، محسن و عبدالکریم ارسطو (۱۳۸۸)؛ «ملی‌گرایی و وحدت اسلامی، تعامل یا تقابل»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۱۰، ش ۴، تهران: صص ۱۵۹-۱۸۰.
- اسلامی‌ندوشن، محمدعلی (دوشنبه ۲۷ مهر ۱۳۸۸)؛ «هویت ایرانی»، *روزنامه اطلاعات*، ش ۲۴۵۹۳.
- ----- (۱۳۷۰)؛ *ایران را از یاد نبریم و به دنبال سایه همای*، تهران: انتشارات یزدان.
- اشپولر، برتولد (۱۳۷۳)؛ *تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی*، ترجمه مریم احمدی، جلد دوم، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- اشرف، احمد (۱۳۷۳)؛ «هویت ایرانی»، *گفتگو*، ش ۳، برگرفته از منوچهر لک (۱۳۸۴)، «هویت ملی در شعر معاصر ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۶، ش ۴، صص ۶۱-۸۵.
- افروغ، عماد و جمعی از اندیشمندان اسلامی (۱۳۸۸)؛ «جهانی‌شدن و جهان اسلام»، تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
- الگار، حامد (۱۳۵۹)؛ *نقش روحانیت پیشرو در جنبش مشروطیت*، ترجمه ابوالقاسم سری، تهران: انتشارات توس.
- اهلرس، اکارت (۱۳۸۰)؛ *ایران، شهر - روستا - عشایر، مجموعه مقالات*، ترجمه عباس سعیدی، تهران: انتشارات منشی.
- بروسوس، ماریا (۱۳۸۸)؛ *شاهنشاهی مخامشی*، ترجمه هایده مشایخ، تهران: نشر ماهی.

- بشیریه، حسین (۱۳۸۰): *موانع توسعه سیاسی در ایران*، تهران: انتشارات گام نو.
- (۱۳۸۱): «تحول خودآگاهی‌ها و هویت‌های سیاسی در ایران»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۳، ش ۱، صص ۱۱۷-۱۲۸.
- بهرامی، روح‌الله (۱۳۸۱): «تاریخ‌نگاری ایرانی و هویت ملی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۴، ش ۴، صص ۲۹-۵۸.
- بیلی، ه و (۱۳۴۶): «زبان فارسی»، ترجمه عزیزالله حاتمی، در *میراث ایران*، زیر نظر ا.ج. آربری، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- پورداد، ابراهیم (۱۳۵۶): *یسنه*، جلد اول، تهران: بی‌نا.
- تاجیک، محمدرضا (۱۳۷۹): «فرهنگ و هویت ایرانی، فرصت‌ها و چالش‌ها»، *فصلنامه مطالعات ملی*، ش ۴، صص ۹-۶۰.
- جمشیدی، فرانک (۱۳۸۴): «هویت، روایت، جنگ (بررسی رابطه هویت و جنگ با تکیه بر خاطرات جنگ)»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۶، ش ۳، صص ۷-۳۱.
- جمشیدی، محمدحسین (۱۳۸۰): *مبانی و تاریخ اندیشه نظامی در ایران*، تهران: دوره عالی جنگ.
- حافظنیا محمدرضا (۱۳۸۷): *مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی*، تهران: انتشارات سمت.
- (۱۳۸۱): *جغرافیای سیاسی ایران*، تهران: انتشارات سمت.
- حمیدی، محمدحسن (۱۳۸۶): «در پیرامون ایران چه می‌گذرد؟»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، ش ۲۴۳-۲۴۴، صص ۷۰-۷۹.
- خدایار، ابراهیم (۱۳۸۵): «جامی از جیحون، نقد و بررسی جهان ایرانی در شعر معاصر فارسی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۷، ش ۳، صص ۲۵-۴۳.
- دوستخواه، جلیل (۱۳۷۳): «هویت ایرانی، وهم یا واقعیت؟»، *ایران‌نامه*، س ۱۲، ش ۴۷، صص ۵۰۹-۵۲۰.
- دیل‌صالحی، بهروز (۱۳۸۳): «آموزه هماهنگی جامعه با نظام هستی در اندیشه سیاسی ایرانی»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، ش ۱۹۹-۲۰۰، صص ۱۸۲-۱۹۵.
- (۱۳۸۴): *از نظم سیاسی تا نظم کیهانی در اندیشه ایرانی*، تهران: مرکز بازشناسی اسلام و ایران.
- ذوالفقاری، حسن (۱۳۸۶): «هویت ایرانی و دینی در ضرب‌المثل‌های فارسی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۸، ش ۲، صص ۲۸-۵۳.
- راعی، سجاد (۱۳۸۲): «هویت ملی و ایرانی‌گری در تاریخ‌نگاری زرین‌کوب»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۴، ش ۱، صص ۱۱۹-۱۵۲.
- رواسانی، شاپور (۱۳۸۵): «جامعه خود را چنان که هست بشناسیم»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، ش ۲۲۳-۲۲۴، صص ۳۰-۳۹.
- ریاحی‌خوبی، محمدامین (۱۳۸۸): «پیام شاهنامه و پاداش فردوسی»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، ش ۲۵۹-۲۶۰، صص ۷۸-۹۱.
- زرین‌کوب، عبدالحسین (۱۳۷۶): *ایران در کشاکش ایام، حکایت همچنان باقی است*، تهران: نشر سخن.
- (۱۳۸۳): *روزگاران*، تهران: انتشارات سخن.
- (۱۳۸۸): *دو قرن سکوت*، تهران: انتشارات سخن.
- زیباکلام، صادق (۱۳۸۶): *ما چگونه ما شدیم*، تهران: انتشارات روزنه.

- ستاری، جلال (۱۳۸۰): *هویت ملی و هویت فرهنگی*، تهران: نشر مرکز.
- سیدسجاد، سیدسجاد (۱۳۸۷): *شهرنشینی در فلات ایران*، تهران: انتشارات سمت.
- صالحی، نصرالله (۱۳۸۱): «بهار و آمال ملی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۴، ش ۴، تهران.
- صفا، ذبیح‌الله (۱۳۷۹): *تاریخ ادبیات ایران*، جلد اول، تهران: انتشارات فردوس.
- ضیاءتوانا، محمدحسن (۱۳۸۳): «کشورشناسی؛ گامی برای صلح در فرآیند جهانی شدن»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، ش ۱۹۹-۲۰۰، صص ۱۶۴-۱۸۱.
- عالم، عبدالرحمن (۱۳۸۶): *بنیادهای علم سیاست*، تهران: نشر نی.
- عزتی، عزت‌الله (مهرماه ۱۳۸۹)، مصاحبه با نویسنده، تهران: دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات.
- فرای، ریچارد (۱۳۷۳): «هویت ایرانی در دوران باستان»، *ایران‌نامه*، س ۱۲، ش ۳، صص ۴۳۱-۴۳۸.
- (شنبه ۱۳ آذر ۱۳۸۹): «ایران فرهنگ است و فرهنگ ایران»، *هفته‌نامه خبری - فرهنگی امرداد*، ش ۲۴۳، صص ۱.
- فرهمنده، علی (۱۳۸۶): «خاستگاه سیاست ایران یا یونان؟»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، ش ۲۴۱-۲۴۲، صص ۱۰۲-۱۱۳.
- فروشی، بهرام (۱۳۸۲): *ایران‌ویچ*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- فوران، جان (۱۳۸۲): *مقاومت شکننده: تاریخ تحولات اجتماعی ایران از صفویه تا سال‌های پس از انقلاب اسلامی*، ترجمه احمد تدین، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا.
- فولر، گراهام (۱۳۸۹): *قبله عالم، ژئوپلیتیک ایران*، ترجمه عباس مخبر، تهران: نشر مرکز.
- قاسمی، حاکم (۱۳۸۸): «تأثیر نظام بین‌المللی بر واگرایی ملت‌ها در حوزه ایران فرهنگی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۱۰، ش ۳، صص ۲۵-۵۶.
- قاضی مرادی، حسن (۱۳۸۰): *استبداد در ایران*، تهران: نشر اختران.
- قربانی، قدرت‌الله (۱۳۸۳): «هویت ملی از دیدگاه استاد مطهری»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۵، ش ۲، صص ۶۳-۸۶.
- قمری، داریوش (۱۳۸۲): بررسی مقایسه‌ای هویت ملی از دیدگاه محمود افشار و رشید یاسمی، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۴، ش ۱، صص ۱۰۱-۱۱۸.
- کاتم، ریچارد (۱۳۷۸): *ناسیونالیسم در ایران*، ترجمه احمد تدین، تهران: انتشارات کویر.
- کامران، حسن و یدالله کریمی‌پور (۱۳۸۱): «مقدمه‌ای بر علت وجودی ایران جدید»، *مجله مدرس علوم انسانی*، دوره ۶، ش ۲، صص ۱۱۷-۱۳۲.
- کرزن، جرج، ن (۱۳۶۲): *ایران و قضیه ایران*، ترجمه غ. وحید مازندرانی، جلد یک و دو، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- کرمی‌پور، حمید (۱۳۸۲): «عباس اقبال آشتیانی و هویت ایرانی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۴، ش ۲، صص ۱۰۵-۱۲۸.
- کسرای، محمدسالار (۱۳۸۹): «فرمانروایی توأمان؛ حکومت و مشروعیت در ایران باستان»، *فصلنامه سیاست*، مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دوره ۴۰، ش ۲، صص ۱۸۹-۲۰۸.
- گنجی، محمدحسن (۱۳۶۸): «روند تحقیقات جغرافیایی در ایران»، *پژوهش‌های جغرافیایی*، دوره ۲۵، صص ۵-۱۸.

- گیرشمن، ر (۱۳۷۹): *ایران از آغاز تا اسلام*، ترجمه محمد معین، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- لک، منوچهر (۱۳۸۴): «هویت ملی در شعر دفاع مقدس»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۶، ش ۲، صص ۸۵-۶۱.
- لمبتون، آن.کی.اس (۱۳۷۹): *نظریه دولت در ایران*، ترجمه چنگیز پهلوان، تهران: نشر گیو.
- لمبتون، ای. کی. اس (۱۳۸۲): «خاص‌گرایی بومی و مردم‌عامی در ایران پیشامدرن»، ترجمه لیلا چمن‌خواه، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، ش ۱۹۱-۱۹۲، صص ۴-۱۲.
- مجتهدزاده، پیروز (۱۳۷۷): «هویت ایرانی در آستانه سده بیست و یکم»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، س ۴، ش ۹ و ۱۰، صص ۴-۱۵.
- ----- (۱۳۷۹): *ایده‌های ژئوپلیتیک و واقعیت‌های ایرانی*، تهران: نشر نی.
- ----- (۱۳۸۱): *جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی*، تهران: انتشارات سمت.
- ----- (۱۳۸۶): *بازیگران کوچک در بازی بزرگ*، ترجمه سیدعباس احمدی، تهران: انتشارات معین.
- ----- (۱۳۸۷): *دموکراسی و هویت ایرانی*، تهران: انتشارات کویر.
- مجتهدزاده، پیروز و محمدرضا حافظ‌نیا (۱۳۸۷): «برابر سازی معانی واژگان جغرافیای سیاسی»، *فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک*، س ۴، ش ۱، صص ۱-۴.
- مجیدزاده، یوسف (۱۳۸۷): «جبرفت کهن‌ترین تمدن شرق»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، ش ۲۵۱-۲۵۲، صص ۱۲۸-۱۴۹.
- مروار، محمد (۱۳۸۳): «هویت ایرانی در اندیشه رضا داوری اردکانی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۵، ش ۴، صص ۳۱-۵۴.
- مسکوب، شاهرخ (۱۳۷۹): *هویت ایرانی و زبان فارسی*، تهران: انتشارات فرزاد.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۷): *خدمات متقابل اسلام و ایران*، تهران: انتشارات صدرا.
- مطیعی‌لنگرودی، سیدحسین (۱۳۷۳): *جغرافیای اقتصادی ایران*، ج ۱، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی مشهد.
- معین‌آبادی، حسین (۱۳۸۵): «سنت و تجدد در انقلاب مشروطه»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، س ۲۱، ش ۲۲۷-۲۳۰، صص ۹۸-۱۰۷.
- معینی‌علمداری، جهانگیر (۱۳۸۶): «هویت، تاریخ و روایت در ایران»، *هویت، ملیت و قومیت*، به کوشش حمید احمدی، تهران: مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی، صص ۲۵-۵۵.
- ملکو‌تیان، مصطفی (۱۳۸۳): «مقدمه‌ای بر جغرافیای سیاسی و اهمیت استراتژیک ایران»، *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی*، ش ۶۳، صص ۲۰۳-۲۲۱.
- منصورنژاد، محمد (۱۳۸۳): «تأملی در نگاه دکتر جواد طباطبایی به هویت ایرانی در تعامل با هویت اسلامی و غربی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، س ۵، ش ۴، صص ۷-۳۰.
- موری، پی. آر. اس (۱۳۸۰): *ایران باستان*، ترجمه شهرام جلیلیان، تهران: انتشارات فروهر.
- موسوی‌نیا، سیدرضا (۱۳۸۷): «دل بستن به نیروی سوم، راهبردی بی‌سرانجام در روابط خارجی ایران»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*، ش ۲۴۹-۲۵۰، صص ۱۸-۳۵.
- مولانا، حمید (۱۳۵۸): *سیر ارتباطات اجتماعی در ایران*، تهران: دانشکده علوم ارتباطات اجتماعی.
- مویر، ریچارد (۱۳۷۹): *درآمدی نو بر جغرافیای سیاسی*، ترجمه دره میرحیدر و سیدیحیی صفوی، تهران: انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.

- میرحیدر، دره و حسین حمیدی نیا (۱۳۸۵)؛ *مقایسه جغرافیای سیاسی و روابط بین‌الملل از نظر روش‌شناسی و مفاهیم*، فصلنامه بین‌المللی ژئوپلیتیک، س ۲، ش ۱، صص ۱-۴۱.
- میرمحمدی، داود (۱۳۸۳)؛ *هویت ملی در ایران*، تهران: مؤسسه مطالعات ملی.
- والتر، هینتس (۱۳۶۲)؛ *تشکیل دولت ملی در ایران، حکومت آق‌قویونلو و ظهور دولت صفوی*، ترجمه کیکاووس جهانداری، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- ورجاوند، پرویز (۱۳۷۸)؛ *پیشرفت و توسعه بر بنیاد هویت فرهنگ*، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- ویکنز، ج.م (۱۳۴۶)؛ «مذهب ایران»، ترجمه عزیزالله حاتمی، در *میراث ایران*، زیر نظر ا.ج. آبریری، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- هاگت، پیتر (۱۳۷۵)؛ *جغرافیا ترکیبی نو*، ترجمه شاپور گودرزی نژاد، جلد دوم. تهران: انتشارات سمت.
- همایون کاتوزیان، محمدعلی (۱۳۸۰)؛ *تضاد دولت و ملت، نظریه تاریخ و سیاست در ایران*، ترجمه علیرضا طیب، تهران: نشر نی.
- هوشنگ مهدوی، عبدالرضا (۱۳۷۷)؛ *تاریخ روابط خارجی ایران از ابتدای دوران صفویه تا پایان جنگ دوم جهانی*، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- یارشاطر، احسان (۱۳۷۶)؛ «در جستجوی راز بقا، مسأله رستاخیز فرهنگی خراسان»، *ایران‌نامه*، س ۱۵، ش ۴، صص ۵۳۹-۵۶۸.
- Bluntschli, Johann Kaspar, (2000); *The theory of the state*, Ontario: Batoche books.
- Gallaher, Carolyn; Peter Shirlow and Mary Gilmartin (2009); *Key Concepts in Political Geography*, London: SAGE Publication Ltd.
- Glassner, Martin & Chuck Fahrer, (2004); *Political Geography*, New York: John Wiley & Sons.
- Jones, Martin; Rhys Jones and Michael Woods (2004); *An Introduction to Political Geography*, London: Routledge.